

Casa, blat i camperols

Arqueologia de l'hàbitat
en el Neolític del Pròxim Orient

Discurs de recepció de Miquel Molist Montaña
com a membre numerari de la Secció Històrico-
Arqueològica, llegit el dia 19 de gener de 2023

Institut
d'Estudis
Catalans

SECCIÓ
HISTÒRICO-
ARQUEOLÒGICA

Casa, blat i camperols

Casa, blat i camperols

Arqueologia de l'hàbitat
en el Neolític del Pròxim Orient

Discurs de recepció de Miquel Molist Montaña
com a membre numerari de la Secció Històrico-
Arqueològica, llegit el dia 19 de gener de 2023

Barcelona, 2022

Institut
d'Estudis
Catalans

SECCIÓ
HISTÒRICO-
ARQUEOLÒGICA

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Molist, Miquel, 1956- autor

Casa, blat i camperols : arqueologia de l'hàbitat en el Neolític del Pròxim Orient. — Primera edició
Bibliografia

ISBN 9788499656809

I. Institut d'Estudis Catalans. Secció Històrico-Arqueològica. II. Títol

1. Agricultura — Orient Mitjà 2. Habitatges prehistòrics — Orient Mitjà

3. Arqueologia prehistòrica — Orient Mitjà 4. Neolític — Orient Mitjà

631(5-15)

728.1°634"(5-15)

903°634"(5-15)

© Miquel Molist Montaña

© 2022, Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició

Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: desembre del 2022

Text revisat lingüísticament per la Unitat d'Edició del Servei Editorial de l'IEC

Disseny de la coberta: Azcunce | Ventura

Compost per la Unitat de Producció del Servei Editorial de l'IEC

Imprès a Service Point FMI, SA

ISBN: 978-84-9965-680-9

Dipòsit Legal: B 21144-2022

DOI: 10.2436/10.1000.08.1

Aquesta obra és d'ús lliure, però està sotmesa a les condicions de la llicència pública de Creative Commons. Es pot reproduir, distribuir i comunicar l'obra sempre que se'n reconegui l'autoria i l'entitat que la publica i no se'n faci un ús comercial ni cap obra derivada. Es pot trobar una còpia completa dels termes d'aquesta llicència a l'adreça: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/deed.ca>.

1. INTRODUCCIÓ

Des de l'any 1978 hem mantingut una línia de recerca dedicada a l'arqueologia del Pròxim Orient. La intensitat, l'especificitat i el país han anat variant, en funció dels anys, de la conjuntura de la recerca personal i nacional, però també internacional, ja que, com és ben sabut, es tracta d'una àrea geogràfica molt inestable. De fet, tant J. Cauvin com F. Hours, els dos investigadors pioners amb els quals vàrem compartir les primeres campanyes de treball de camp a l'estepa desèrtica de Palmira (Síria), deien que era difícil, en el Pròxim Orient, desenvolupar programes de llarga durada. Que era aconsellable finalitzar el període de treball de camp (l'excavació i/o la prospecció) amb tota la documentació «tancada», no fos cas que no s'hi pogués tornar per causes geopolítiques, en un món tan volàtil com aquest. Malauradament, ho vàrem comprovar personalment el març de 2011, quan, arran de les primeres manifestacions a Síria, vàrem deixar la «casa de les excavacions», a la vall mitjana de l'Eufrates, prop d'Alep (Síria), amb tots els materials dins, creient que les turbulències de les «primaveres àrabs», comunes aquells dies, no afectarien aquell país. Càlcul molt erroni per part nostra. Onze anys després, la guerra continua i les pèrdues han estat enormes tant pel que fa a la població com al patrimoni històric.

En tot cas, la nostra orientació general en la recerca pel que fa a l'arqueologia del Pròxim Orient no ha variat, ja que ha tingut com a línia de treball el coneixement de les societats prehistòriques més recents i, de manera més concreta, la formació de les societats camperoles i la seva consolidació. Hem investigat —efectuant treballs de camp i dirigint projectes de recerca— a Síria, Turquia, Xipre, i

FIGURA 1. Vista general del tell d'Umm el-Tel, a la cubeta d'El Kowm, prop de l'oasi de Palmira, a Síria. S'hi poden veure els treballs d'excavació en les diferents altures del turó artificial clàssic dels jaciments arqueològics de l'Orient. Excavacions de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB) del setembre del 1989. Fotografia: M. Molist (SAPPO-UAB).

actualment som al Kurdistan, magnífic país al nord de l'Iraq. En tots aquests llocs hem prioritzat la recerca en els treballs de camp, tant en prospeccions com en excavacions arqueològiques, fomentant la recuperació de nous documents històrics i la seva difusió en els àmbits científics a fi que es puguin utilitzar en les interpretacions històriques i antropològiques. La dinàmica interdisciplinària ha estat també una constant, en reconèixer l'arqueologia prehistòrica com una disciplina que se situa al límit dels àmbits de les «lletres» i les «ciències». L'especificitat, doncs, de materials i documents, de preguntes a respondre, ha obligat a desenvolupar una gran complexitat organitzativa i operativa, juntament —o en paral·lel— amb la cerca de preguntes i el desenvolupament analític imaginatiu.¹

1. A la dimensió interdisciplinària del desenvolupament de l'arqueologia actual, s'hi afegeix la d'ésser, obligatòriament, un treball de recerca en equip. Aquesta dimensió també ha estat molt present en el meu cas. Des de sempre he compartit treball amb grups de recerca nacionals i internacionals, primer com a doctorand, investigador, més tard com a col·lega, però també com a responsable, director i/o coordinador. Les persones amb qui he compartit i segueixo compartint investigació,

Hem prioritzat per a aquesta presentació l'estat de la recerca i algunes de les hipòtesis actuals en un dels aspectes més interessants de les anàlisis en prehistòria recent: l'hàbitat, o, si ho preferiu, el «poblat» i la «casa». Com és prou conegut, l'arqueologia treballa sobretot, d'una banda, amb les restes del passat que són «materials» i que, per tant, afavoreixen la seva dimensió d'estudi tecnològic, i de l'altra, amb les lectures i/o interpretacions diacròniques que afavoreixen les interpretacions evolucionistes. En l'àmbit de l'hàbitat, i essent molt reduccionistes, es podria pensar en una evolució històrica simple, que aniria des de l'aixopluc (abric/cova) fins a la cabana, la casa, el temple, el palau... Però, com veurem, aquesta linealitat no es documenta, i, a més, aquests termes comprenen una realitat social i històrica més enllà de la construcció material que indica el seu nom. Així, doncs, com deia A. Leroi-Gourhan, l'hàbitat és un dels elements més preciosos per a l'estudi històric dels pobles. Aquest antropòleg i arqueòleg remarca dos aspectes: el primer, la característica cultural de l'hàbitat, proposant l'existència d'un vincle entre un cert tipus d'hàbitat i els grups ètnics; el segon, la lentitud de la seva evolució, comparable en aquest tret a la vestimenta. Aquesta dificultat en la seva difusió (a diferència d'altres productes o característiques) rau, segons ell, en el medi ambient, que en certa manera condiciona la casa, i en una inèrcia tècnica en virtut de la qual si els elements materials o les solucions arquitectòniques funcionen (per exemple, les finestres o les formes de les teulades...) no cal canviar-los. Així, doncs, es considera que en grups humans petits, en què cada poblat pot formar una cèl·lula política diferenciada, però en què diversos poblats parlen la mateixa llengua, l'hàbitat constituirà un dels nombrosos trets comuns entre ells. Si el grup és més extens i la unitat política reagrupa distintes unitats amb llengües diferents, etc., l'hàbitat perd el caràcter unitari, alhora que, seguint els esquemes teòrics de la difusió, s'observa la introducció d'un tipus de casa en què els nous elements lleugers es van incorporant a l'estructura central, en la qual pot subsistir durant un llarg temps la característica més local (Leroi-Gourhan, 1973; vegeu també Rapoport, 1969 i Deffontaines, 1972).

I la dimensió social i econòmica? És prou conegut i indubtable que l'hàbitat té una dimensió social i econòmica producte d'altres variables com l'estructura social, els elements ideològics i/o religiosos, les activitats econòmiques i productives, etc.

---

dubtes, treball, etc. són el més apreciat de l'evolució científica personal. M'he beneficiat de les seves qualitats, treballs, idees... intentant, pel meu costat, ser també després, generós amb el meu treball científic. A elles i a ells els dedico aquest escrit; alguns ens han deixat i molts altres continuen actius, «lluïtant» amb discreció i abnegació per un canvi cap a una millora de la societat a través del saber històric i, d'una manera més concreta, amb la pràctica de l'arqueologia científica.

2. «REVOLUCIÓ NEOLÍTICA». EL MARC HISTÒRIC: ESPAI I TEMPS D'UNA TRANSFORMACIÓ RADICAL

Com és prou conegut, el Pròxim Orient és una de les regions en què el canvi de les societats caçadores i recollectores a les productores es dona amb una major antiguitat i fruit d'una renovació dels grups humans sense aportacions externes. Aquesta transformació ha rebut historiogràficament el qualificatiu de «revolució» i sovint és comparada amb una altra de les transformacions cabdals: la «revolució industrial» del segle XVIII. La temàtica i la recerca arqueològica dels darrers decenni han contribuït d'una manera molt important a ampliar el coneixement disponible i també la combinatòria de les actuacions arqueològiques de camp, amb estudis cada vegada més avançats que incorporen disciplines com la biologia o la genètica, entre d'altres.

Així, es posa de manifest que, entre el 10200 i el 5500 aC, els grups humans efectuen a la zona del Pròxim Orient un seguit de mutacions fonamentals en els aspectes més concrets de la seva forma de vida: hàbitat, economia alimentària, tècniques, relacions socials i món simbòlic. La recerca de com tenen lloc aquestes transformacions, tant pel que fa a les característiques com a l'aproximació temporal i geogràfica, és un ampli camp en el qual es combinen les excavacions arqueològiques en les diferents àrees i les anàlisis en els laboratoris, instituts de recerca i universitats de molts països. Fer-ne una síntesi seria impossible en l'espai i el temps disponibles en aquesta presentació; sí, però, que convé posar en relleu, d'una manera molt sintètica, les principals característiques del coneixement actual de l'evolució historicotemporal general, destacant un marc històric que ens permetrà després analitzar el centre del nostre estudi, més orientat a l'aparició de la casa.

El Pròxim Orient és una àmplia zona geogràfica, que actualment comprèn un conjunt de països prou coneguts (Jordània, Israel, Palestina, el Líban, Síria, Turquia, l'Iraq, l'Iran i els països de la península Aràbiga i del golf Pèrsic) que inclouen diferents ecosistemes i àrees geomorfològiques. Si en volguéssim resumir les característiques, veuríem que són el resultat de la morfologia i de l'evolució climàtica que han influït en la definició d'uns trets mediambientals dels quals posaríem en relleu la important xarxa hidrogràfica (amb dos grans rius, l'Eufrates i el Tigris, i els seus respectius afluents), un marc geomorfològic que comprèn des de la zona de muntanya (cadena del Taure i del Zagros a la part septentrional) fins a les estepes àrides meridionals, destacant, però, l'àrea d'estepa arbòria, que és la zona ecològica on es trobaren (i es troben encara) les espècies animals i vegetals que foren objecte d'explotació (gramínies, lleguminoses, oviceps, bòvids i suïds), amb resultats de domesticació i rendiment econòmic per part dels grups humans (Fuller *et al.*, 2011; Willcox *et al.*, 2009; Vigne, 2011; Tornero *et al.*, 2016).

3. INTERRELACIÓ: HÀBITAT I PROCESSOS PRODUCTIUS DE SUBSISTÈNCIA

3.1. *Sedentarisme entre els darrers caçadors recol·lectors: el difícil debat sobre la seva aparició*

Des dels anys setanta del segle xx s'ha esgrimit que els darrers grups de caçadors recol·lectors degueren reduir la mobilitat respecte dels anteriors i hagueren de practicar un alt grau de sedentarisme. Aquesta relació amb el territori de manera més accentuada potenciava un coneixement més intens dels recursos i alhora un rol més actiu en la transició cap a les formes de producció de subsistència, donat el consum preferencial, i en certa manera, un aprofundiment en el coneixement d'algunes plantes, en particular dels cereals.

A les darreres dècades, s'ha ampliat el coneixement de l'economia, la tecnologia i la relació amb el medi ambient d'aquests pobles. S'ha eixamplat el nombre d'evidències i els estudis més detallats incideixen tant en el marc cronològic com en les característiques de les ocupacions humanes dins dels assentaments i, indirectament, reformulen o repensen la qüestió de la mobilitat de la població. *Sedentarisme* és un terme que pot encabir diferents situacions que van més enllà dels dos extrems marcats pel sedentarisme ple i el nomadisme. Així, doncs, la recerca s'està orientant en la cerca d'evidències materials que permetin establir propostes fiables.

El nombre d'assentaments localitzats —és a dir, campaments temporals, estacions de caça i, fins i tot, llocs de vigilància i control— ha augmentat substancialment. Avui es disposa d'un ampli registre de jaciments datats entre el 12500 i el 10000 aC, un període de temps que coincideix amb un episodi climàtic més càlid (Allerød) i un curt episodi fred i sec (Dryas III).

L'àrea de Palestina/Israel, juntament, en general, amb el nord del Llevant, és la zona on apareix el major nombre de jaciments arqueològics. Les noves dades aportades enriqueixen notablement l'hàbitat de l'anomenada *cultura natufiana*, denominació que continua vigent per a designar la cultura material d'aquests grups en l'àrea del Llevant mediterrani.

L'hàbitat d'aquests caçadors recol·lectors es defineix per uns campaments més o menys estables, en els quals es conserven restes d'estructures de cabanes que d'una manera genèrica es poden definir per les característiques següents: primer, unes plantes/formes ovalades o circulars (de 2 a 8 m); després, el fet de tenir sovint, per bé que no sembla un fet generalitzat, una part semienterrada, i la presència d'un nombre important d'equipaments domèstics com ara llars, sitges, morters, així com un nombre considerable de forats fets per pals que han permès fer la proposta que haurien pogut servir com a elements de suport, vinculats, sens dubte, a cobertes fetes amb elements vegetals. L'anàlisi detallada, tant de les evidències arqueològiques (construccions amb una gran inversió laboral, mobiliari

pesat, etc.) com especialment dels recursos naturals explotats, incita a proposar l'existència, en alguns casos, de formes d'ocupació anuals. Aquesta estructura econòmica afavoriria la proposta d'un sedentarisme ple d'alguns d'aquests col·lectius, convertint-se així en la primera transformació sociològica en l'evolució dels caçadors recollectors cap a les societats agràries (Valla, 2018; Maher i Conkey, 2019; Finlayson i Warren, 2010).

Es tracta, en general, de petites agrupacions de cabanes d'unes dimensions globals que podrien arribar als 500 m², un nombre variable de les quals s'han interpretat com a habitatges on la presència d'estructures de combustió al seu interior constitueix l'element estructural més significatiu per a atribuir-los una funcionalitat domèstica. Destaquen també les noves tècniques constructives per reforçar la part semisoterrada de la cabana: el revestiment de pedra (blocs o lloses verticals) o els enlluïts amb terra, és a dir, argila barrejada amb elements vegetals, i finalment l'ús de materials peribles com ara brancatge o fusta. Aquests elements són presents, per exemple, en un assentament a la part superior de la vall del Jordà, 'Ain Mallaha, i en un altre a Jordània, Wadi Hammeh 27, dos llocs la documentació dels quals s'ha actualitzat recentment i s'hi ha indicat aquest canvi important.

Aquestes característiques s'observen igualment en els assentaments de més al nord com Mureybet i Abu Hureyra, a la regió de la vall mitjana del riu Eufrates. També cal posar en relleu els nous jaciments descoberts recentment a les petites serralades properes a l'oasi de Damasc, on destaquen els campaments a l'aire lliure de la zona muntanyosa de Bal'as i, més concretament, el jaciment de Wadi Tumbaq, amb estructures d'habitacions semiexcavades (Valla, 2008; Edwards, 2012; Abbès, 2014).

La riquesa de la documentació dels jaciments a l'aire lliure es complementa amb la continuïtat de l'ús de les coves com a lloc d'hàbitat, refugi, etc. Als exemples més coneguts de la zona del mont Carmel, com la cova d'Hayonim, s'hi ha sumat recentment l'excavació de la cova Dederiyeh, a la frontera sirioturca, a l'interior de la qual s'ha documentat una gran estructura d'habitatge construïda amb planta circular (Goring-Morris i Belfer-Cohen, 2013; Nishiaki *et al.*, 2017).

Les revisions dels estudis sobre les activitats econòmiques indiquen que es tracta sobretot de pràctiques de cacera i recollecció de tipus eclèctic, centrades majoritàriament en l'explotació dels productes situats a l'entorn dels assentaments. Consumeixen cereals i lleguminoses salvatges, però no d'una manera intensiva, perquè també recol·lecten i consumeixen fruits (figues, raïms, aglans...), i la proteïna càrnia l'obtenen sobretot de la cacera de gaseles, cérvols, urs i porcs seglars. El gos era l'únic animal domèstic, donades les evidències que l'associen als grups humans, si bé encara devia tenir una morfologia de llop, el seu antecessor.

Aquests grups de caçadors recollectors mostren unes evidències materials que indiquen una innovació en la morfologia de l'hàbitat amb indicis de tècni-

ques noves i l'ús de materials polivalents a les cabanes. Malgrat la dificultat d'establir l'evidència d'un sedentarisme ple en tots els campaments, sí que és possible en algun d'ells, com a 'Ain Mallaha, gràcies a les evidències sòlides, sobretot per la constatació d'un consum de productes animals i vegetals que es poden resseguir al llarg del cicle anual i la presència de rosegadors comensals. El canvi en la mobilitat dels grups i l'existència d'algun tipus de sedentarisme indiquen una relació més estable amb el medi i la seva explotació econòmica, així com els primers passos d'una organització social innovadora. Això situaria aquestes evidències a l'inici del concepte de casa. Tanmateix, continua el debat al voltant de la configuració social del grup domèstic pel que fa a l'hàbitat. Així, d'una banda, persisteix la idea que aquestes llars corresponien a famílies nuclears, tot i que també s'ha proposat una correspondència amb grups més extensos de tipus clan o similar, que econòmicament tendrien a l'autosuficiència. Tampoc no s'han documentat fins ara edificis que, per la seva configuració o morfologia, podrien ser atribuïbles a funcionalitats col·lectives amb elements simbòlics. Tot just assenyalar la recent descoberta de la petita estela monolítica esculpida de Wadi Ham-meh 27 (Jordània).

3.2. *Canvis i innovacions: cases i temples per a caçadors recol·lectors i/o primers agricultors?*

Cada vegada estan més ben documentades les importants transformacions econòmiques i socials que, des de mitjan x mil·lenni aC i durant uns 800 anys, tenen lloc a l'àrea de l'estepa semiàrida o zona creixent fèrtil del Pròxim Orient. Es tracta d'un curt període de temps —associat al nom tradicional de Neolític preceràmic A (abreujat PPNA en anglès)—, en el qual es documenta un nombre important de transformacions que constitueixen alguns dels canvis socioeconòmics més significatius del període Neolític. El primer aspecte innovador afecta l'àmbit econòmic. En algunes zones del Pròxim Orient, els grups humans van començar a manipular productes agrícoles, indicador que constitueix l'inici de les pràctiques agrícoles, tot i que la transformació morfològica i genètica que atorga a una espècie l'estatus de «domesticada» encara no és evident. Es tracta d'una pràctica agrícola incipient, predomèstica, que es complementa amb la caça i l'aprofitament dels recursos animals amb una gestió molt semblant a la dels darrers caçadors recol·lectors. La segona novetat és la variació observada en el registre de representacions simbòliques. En aquest àmbit, a les poques evidències documentades dels darrers caçadors recol·lectors es contraposa, ara, un ric i variat conjunt de representacions tant amb figuracions animals com humanes o amb motius geomètrics, de diferents formats, com l'escultura de baix relleu o la pintura. Aquest canvi simbòlic, cada dia més documentat gràcies als descobriments en di-

versos assentaments, mostra una inusual coherència de temes, cronologia i distribució geogràfica, sobretot en els jaciments espectaculars del nord de Síria i el sud-est d'Anatòlia.

Finalment, les darreres innovacions són en el camp de la tecnologia, en concret, en els primers canvis en les eines de treball. Pel que fa als assentaments, com veurem més en detall, s'observa una millora de la tècnica constructiva i conceptual de la construcció domèstica i el destacable desenvolupament d'edificis d'ús col·lectiu o comunitari (Watkins, 2010; Byrd, 2000).

3.2.1. Transformació de l'hàbitat: nous materials i noves tècniques per a unes construccions

Centrant-nos en les temàtiques vinculades a l'hàbitat i en relació amb els materials utilitzats per a la seva construcció, cal indicar la continuïtat de l'ús de la pedra i de la fusta, materials omnipresents en els entorns naturals més variats, que han estat sempre utilitzats i ho seguiran essent al llarg dels mil·lennis estudiats. S'hi adjunta ara, però, un nou material: la terra, que, utilitzada astutament, proporcionarà una nova «eina» per a la construcció. Serà, de fet, una innovació que tindrà un gran futur per a la humanitat. En efecte, la terra barrejada amb aigua, amb la incorporació de petits elements vegetals o animals, proporcionarà un material que s'emprarà per a enlluir parets i terra i, poc més tard, per a construir els murs, principalment en les formes conegudes del tovot o de la tàpia.

És difícil ubicar l'origen i el desenvolupament de l'ús dels tovots i les tàpies, o, en termes genèrics, dels elements constructius que utilitzen terra. Tanmateix, es considera, sens dubte, una innovació vinculada al desenvolupament del període Neolític, és a dir, de les primeres societats agroramaderes del Pròxim Orient. Les primeres manifestacions se situarien en l'horitzó temporal del PPNA (c. 9000-8500 aC) i es documenten en algunes àrees del Llevant sud o del nord de Mesopotàmia i, probablement, al sud d'Anatòlia. El tovot i la tàpia es convertiran, en uns pocs centenars d'anys, en uns dels materials més utilitzats en les construccions i, de fet, són els únics documentats per excel·lència. Un salt qualitatiu més tardà serà l'ús del tovot emmotllat, que facilitarà les tècniques constructives més complexes (Aurenche, 1981; Mollist i Stordeur, 1999; Love, 2013; Stordeur, 2010; Sauvage, 1998).

La utilització dels nous materials està acompanyada de la renovació de les tècniques constructives, i així es documenten, d'una banda, els murs exempts, és a dir, la capacitat de construir verticalment sense l'aixopluc de la part excavada, i de l'altra, el canvi del model constructiu en passar de la construcció amb planta circular a la rectangular. Aquest darrer tret ha tingut una llarga incidència en l'explicació històrica, ja que des de l'antropologia es vincula, d'una manera genèrica i tradicional, a una forma socioeconòmica. Les cabanes de planta circular s'asso-

cien als grups caçadors recollectors, mentre que les rectangulars es lliguen als agricultors ramaders (Flannery, 1972; Cauvin, 1994; Watkins, 1990).

La interrelació de les diferents innovacions en l'hàbitat, tot i ser probable, sembla més indirecta. En efecte, el canvi de cases i/o d'estructures construïdes de planta circular a rectangular no es pot correlacionar directament amb l'adopció de la tecnologia del tovot, ja que hi ha diversos exemples d'estructures circulars fetes amb materials de terra, com també estructures rectangulars construïdes amb pedra. A més, està ben documentat que els materials de construcció no obstaculitzen ni influeixen negativament en la forma o l'estil de l'estructura.

L'estudi precís de les diferents evidències mostra aquesta diversitat. Així, s'han trobat cases de planta circular construïdes amb terra al Llevant sud, per exemple a Dhra', a Jericó o encara a Netiv HaGdud, però també a Síria, al jaciment de Tell Aswad i a Nemrik i M'lefaat, al nord de l'Iraq. També seria el cas de l'Anatòlia Central, donades les troballes recents d'Aşıklı Höyük i de Boncuklu. De manera oposada, també és abundant la documentació d'estructures i/o cases de planta rectangular construïdes amb pedra. Per exemple, a la zona de Jordània, en trobem a 'Ain Ghazal, Basta, Beidha i Ba'ja, i al sud-est d'Anatòlia, a Çayönü Tepe i Nevalı Çori.

FIGURA 2. Mapa general del Pròxim Orient amb la ubicació dels jaciments arqueològics citats en el text, a més de les principals ciutats actuals. Elaboració: I. Gironés.

Aquests exemples afebleixen els arguments a favor d'una relació funcional entre la forma estructural i els materials de construcció tot augmentant el dubte sobre la influència dels materials en el canvi de la forma arquitectònica. De fet, si s'observa amb detall, a la zona de la vall mitjana del riu Eufrates, el procés de transformació de les cases de planta circular a rectangular, es constata la poca incidència del material constructiu en aquesta evolució. En l'àrea esmentada s'utilitzen com a material blocs de pedra calcària local tallats en forma rectangular (molt propera a la dels primers tovots) i d'aquesta manera es construeix el «cor» del mur, el qual es revestirà amb terra tant per la cara externa com per la interna, un procediment ben documentat entre el 9500-8900 aC, tant a Jerf el-Ahmar com a Dja'de el Mughara (Stordeur, 2015; Coqueugniot, 2014).

L'elecció del material constructiu està més vinculada a la proximitat, sense excloure, però, alguns elements, des del nostre punt de vista molt determinants, com són la tradició cultural i la dimensió social de la construcció. Com és prou reconegut, alguns edificis es diferencien ràpidament pel fet de ser construïts amb morfologies particulars i, a més, amb materials i/o tècniques inusuals. Això es constata clarament en els denominats edificis col·lectius o comunitaris d'aquesta època a la zona més septentrional del Pròxim Orient. Durant molts anys han estat els edificis comunitaris de Çayönü Tepesi els que exemplificaven aquesta diferenciació, ben palpable amb la denominació *terrazzo building*, que descriu un edifici de grans dimensions que contenia un tipus de sòl construït amb materials calcaris de diferents tonalitats cromàtiques (Ozdogan *et al.*, 2011-2013).

3.2.2. Transformació de l'hàbitat: domèstic versus comunitari

Dues són les grans innovacions en les formes de l'hàbitat i el seu desenvolupament tecnològic associat. De fet, la documentació cada vegada potencia més la visió d'uns canvis que, malgrat variacions regionals, mostren una transformació que afecta diverses regions com la vall del Jordà, la de l'Eufrates mitjà, el sud-est d'Anatòlia, l'alt Tigris i les regions de la Djezireh i el Zagros. El registre innovador i excepcional dels assentaments recentment excavats demostra que, gràcies a les novetats en les tècniques constructives, la planificació de l'espai i la major inversió d'obra, es constituïran els primers poblats, és a dir, agrupacions estables de construccions destinades tant a l'ús domèstic com a altres destinacions que transcendeixen l'àmbit estrictament utilitari amb una funcionalitat social àmplia en un context de manifestacions simbòliques excepcionals.

La riquesa de la documentació prové tant de revisions actualitzades de jaciments clàssics com, sobretot, d'excavacions recents. A Síria destaquen els assentaments de Jerf el-Ahmar, Dja'de el Mughara i Tell 'Abr 3, tots a les terrasses del riu Eufrates, propers a l'actual ciutat de Jarablus. A la zona sud-est d'Anatòlia, es

constaten a Göbekli Tepe, Nevalı Çori i Çayönü Tepesi, en contextos geogràfics d'altiplà, i finalment, a la regió de la capçalera superior del riu Tigris, on són essencials assentaments com Hallan Çemi Tepesi, Körtik Tepe, Gusir Höyük o Hasankeyf Höyük. Pel que fa a la zona d'Israel/Palestina i Jordània, el nombre d'evidències és menor i sense la riquesa simbòlica observada al nord. Tanmateix, alguns assentaments reflecteixen una situació semblant, com és el cas de Netiv HaGdud (Israel) o Wadi Faynan 16 (Jordània) i la torre massissa de Jericó, la monumentalitat de la qual constitueix un testimoni únic.

Aquests edificis denoten singularitat tant per les seves característiques —la planta circular semiexcavada, l'accés per la coberta...— com per les estructures internes variables com ara les sitges o la banqueta adossada al mur. Els elements més singulars són, però, les esteles o monòlits de grans dimensions que molt sovint presenten una gran riquesa d'elements decoratius, amb motius esculpits. Els exemples més coneguts són els descoberts a Göbekli Tepe o recentment a Karahan Tepe (Turquia), però també s'han documentat en altres assentaments contemporanis com Çayönü Tepesi, Nevalı Çori o Gusir Höyük a Turquia, Jerf el-Ahmar a Síria, o encara a Dja'de el Mughara, també a Síria, amb els seus sorprenents pilars pintats amb motius geomètrics policroms.

En efecte, en aquests edificis considerats d'ús comunitari donada la seva singularitat arquitectònica, s'han descobert les més variades representacions simbòliques o artístiques, ja sigui en forma de figures esculpides, esgrafiades o incises sobre els elements arquitectònics (esteles, monòlits, plaques de lloses que cobreixen la cara externa de la banqueta, etc.), o bé amb elements mòbils com les plaques de pedra o les parets exteriors dels vasos de pedra. Les figuracions comprenen un ampli repertori de representacions d'animals (serps, ocells, escorpins, felins, etc.) que s'afegeixen a les imatges clàssiques de figures femenines i bucranis que havien estat referenciats i interpretats en l'obra de J. Cauvin com a senyal d'una transformació simbòlica que precedeix i estimula la transformació econòmica. La similitud de les representacions entre els diferents poblats ha permès parlar d'un corpus iconogràfic comú, en el qual el simbolisme és explícit, dens, ric i de difícil interpretació conceptual per les societats actuals. Sí que s'ha generat un consens interpretatiu en considerar-se la probable doble utilització d'aquests edificis, bé d'ús social comunitari (espai de reunió, d'emmagatzemament de les reserves del grup...), bé com a lloc d'ús simbolicoreligiós, i amb la proposta de Klaus Schmidt de considerar l'assentament de Göbekli Tepe com un veritable santuari i, per extensió, aquests edificis com a temples (Cauvin, 1994; Schmidt, 2010; Benz i Bauer, 2021).

Pel que fa a l'hàbitat domèstic i les noves tècniques constructives, els poblats d'aquest moment presenten similituds morfològiques i tipològiques que permeten proposar una nova configuració d'hàbitat, ara sí en veritables poblats sedenta-

ris. En efecte, les característiques serien l'abandonament de l'ús de coves i abrics i la generalització dels assentaments més amplis a l'aire lliure. També s'observa la ubicació preferent a prop dels recursos hídrics i unes dimensions més grans que poden arribar a ser d'unes 3 ha. Alguns projectes recents amb àmplies excavacions han permès documentar una distribució ordenada d'edificis d'ús domèstic, probablement radials (Jerf el-Ahmar, Çayönü Tepesi) o lineals, sempre amb proximitat als edificis d'ús col·lectiu.

Un dels trets més significatius seria la substitució de les construccions amb planta circular per les de planta rectangular i l'abandonament, pel que fa a les cases, de la tradició semiexcavada. És a Jerf el-Ahmar (Síria) on s'ha observat amb detall aquesta tècnica i on es poden definir les diferents etapes d'evolució des de la planta circular fins a la rectangular. L'ús progressiu de murs exteriors rectilinis, la divisió interna de l'espai domèstic i, finalment, la capacitat d'executar els angles rectes de la unió de dos murs degueren marcar les etapes fins a la casa rectangular amb una lleugera diferenciació entre l'ús de les estances o espais interiors, a banda del fet que es mantindrà l'ús d'espais exteriors. En aquesta transformació hi té un paper cabdal la capacitat constructiva dels murs, ara totalment aëris, iniciant el model constructiu més habitual en el futur.

FIGURA 3. Vista general dels treballs d'excavació de Jerf el-Ahmar, a la vall mitjana del riu Eufrates. A la part central de la imatge es pot veure l'edifici comunitari, amb les cases d'ús domèstic distribuïdes d'una manera ordenada al seu entorn. Excavacions de la primavera del 2005. Fotografia: D. Stordeur (Archeorient-CNRS).

Les transformacions en l'hàbitat domèstic i comunitari que s'acaben d'esmentar impliquen una major inversió de treball, una major estabilitat o sedentarisme i un nou vincle entre la comunitat que s'ha interpretat com a expressió de nous valors i relacions socials. La presència i la diversitat d'edificis col·lectius i la seva vinculació a les diferents activitats han permès proposar una organització comunitària en la qual els membres de les distintes unitats domèstiques devien compartir recursos i infraestructures, és a dir, un model basat en l'organització comunal de grans grups comunitaris.

3.3. Poblats i casa: espai social, espai productiu, espai familiar?

A partir del primer terç del IX mil·lenni i al llarg de més d'un mil·lenni i mig, les incipients innovacions prèvies documentades es consolidaran i s'expandiran per tota l'àrea geogràfica de l'Orient Mitjà occidental. Aquesta fase, coneguda tradicionalment com a Neolític preceràmic B (abreujada en anglès PPNB), abasta un ventall cronològic molt ampli entre el 8700 i el 7000 aC i les fortes similituds entre els assentaments del Pròxim Orient, en conjunt, suggereixen una àmplia agrupació cultural.

En efecte, malgrat la llarga durada d'aquest horitzó i les diferències regionals, es denota una unitat que justifica la denominació de «cultura arqueològica» sense els atuells ceràmics, però amb un veritable coneixement de l'economia de producció. És a dir, per primera vegada es tracta de col·lectius que de forma clara i inequívoca porten a terme pràctiques agrícoles i que també per primera vegada procedeixen a la domesticació d'animals dedicats a l'obtenció de productes per al grup humà. Ovelles, cabres, bòvids i suïds seran de manera progressiva, però alhora ràpida, explotats pels grups humans per a obtenir-ne la carn, la llet i altres productes complementaris (pell, banyes, etc.). El procés de domesticació, tot i que lleugerament més tardà que el dels productes vegetals, degué seguir el mateix procés, amb una fase de tipus predomèstic prèvia a l'aparició de les noves espècies, considerades domèstiques.

Aquestes transformacions econòmiques tindran lloc en un marc de poblats cada vegada més consolidats, tant en l'àmbit arquitectònic com sociològic, i amb una inversió de treball creixent que incideix en una estructuració social cada vegada més complexa, tant en l'àmbit de l'ordenació territorial com pel que fa a les mateixes unitats constructives. Les activitats tècniques i els processos de treball en la fabricació d'eines i equipaments domèstics també mostren aquesta major inversió de treball. A més, es documenta un gran augment de la circulació de matèries primeres en xarxes de mitjana i llarga distància i, en general, dels senyals d'intercanvi de productes o béns materials. Aquests indicis, juntament amb altres evidències com les pràctiques funeràries, permeten proposar una nova estructu-

ració social, amb la unitat familiar extensa com a estructura bàsica tant a escala social com productiva. Es proposa, doncs, l'existència d'una organització basada en famílies extenses sorgida probablement de la implicació de múltiples unitats domèstiques nuclears que s'uneixen mitjançant esforços de producció, mantenint un alt grau d'autonomia que es documenta sobretot en les formes d'emmagatzemament individualitzat per unitats constructives (familiars?).

Aquesta exposició sociològica queda ben palesa en els documents arqueològics descoberts i estudiats. En un primer moment, el nombre d'assentaments és reduït i, en certa manera, presenten característiques properes a les de l'època anterior. La vall de l'Eufrates i el sud-est d'Anatòlia segueixen sent les regions més ocupades, mentre que en les altres àrees les evidències són més reduïdes. Però, a partir del VIII mil·lenni, en els poblats de tota l'àrea del Pròxim Orient s'observa un salt qualitatiu en els àmbits econòmic, sociològic i, probablement, cultural de les primeres societats agrícoles. Aquesta evidència es considera resultat de la consolidació de la transformació econòmica i social de la neolitització i denota la veritable existència de les societats camperoles en sentit ple.

En alguns jaciments arqueològics, en continuïtat amb l'època anterior, es documenten canvis significatius com l'augment de les superfícies, que ara poden superar les set o vuit hectàrees. També es constata que les tècniques arquitectòniques són ara més complexes, amb l'ús extensiu i ampli de tàpia i tova i amb innovacions com l'ús de materials fins ara inèdits, com són la calç o el guix. En efecte, la utilització a partir del 8200 aC d'aquests dos materials en les construccions és abundant i generalitzat a tota l'àrea del Pròxim Orient, i durarà més d'un mil·lenni. Es tracta d'un fet insòlit, tant perquè evidencia el domini de les tècniques de pirotecnologia en un moment tan prematur —ja que aquestes tècniques exigeixen dominar el procés de transformació de les roques originals mitjançant el foc a altes temperatures en un moment anterior a l'aparició de la ceràmica— com perquè ens aproxima a les causes de la seva utilització. El guix i la calç són usats sobretot per als revestiments i per a la construcció de sòls interiors i parets (i, menys abundantment, de vaixelles o recipients), a la manera dels emblanquinats moderns, però també com a materials de base per a la fabricació de veritables sòls construïts. La seva utilització s'ha posat en relació amb la necessitat de desinfectar en el moment del procés de domesticació animal, atesa la provada convivència de grups humans i mamífers en procés de domesticació.

Les construccions domèstiques i les cases són ara més extenses i complexes, molt sovint amb plantes de tipus pluricel·lular i amb funcionalitats ben diferenciades a escala espacial. També es documenten obres col·lectives, com ara murs adossats o monumentals.

La documentació és molt àmplia i el nombre d'assentaments és també molt més elevat, indicador d'un clar augment demogràfic. Així, a la zona del Llevant

sud destaquen els jaciments de Jericó, Baysamun i 'Ain Ghazal i, en els moments lleugerament més recents, un grup de jaciments del sud de Jordània amb unes característiques i conservacions molt específiques: utilització abundant de la pedra com a material constructiu i plantes pluricel·lulars complexes. A la regió de l'Anatòlia Central, el poblat d'Aşıklı Höyük, sobretot en les fases més recents, n'és un dels exemples més clars, ja que s'ha documentat una estructuració ben planificada de l'espai construït en el poblat. Hi destaca el concepte d'agrupar les cases en illes o l'existència de carrers construïts. Aquestes evidències no semblen úniques, sinó que segurament es podrien trobar també en altres assentaments menys excavats com Musular, Pınarbaşı Gölü i les ocupacions més arcaïques de l'important jaciment de Çatal Höyük.

A la zona de la vall mitjana del riu Eufrates o del seu afluent, el Balikh, al nord de Síria i al sud de Turquia, es documenta un grup important de jaciments que, tot i la seva diversitat, presenten uns bons documents i conjunts d'hàbitat que indiquen la riquesa del VIII mil·lenni. Es tracta dels assentaments de Tell Halula, Abu Hureyra i Bouqras a l'actual Síria, o de Cafer Höyük, Akarçay Höyük i Mezraa-Teleilat Höyük dins de Turquia, a la riba de l'Eufrates. També se'n troben exemples en els assentaments de Tell Seker al-Aheimar, Tell Aswad o 'Ain el-Kerkh, ubicats a diferents àrees del nord de Síria.

Voldríem insistir en dos aspectes fruit de la nostra recerca en les àrees d'estudi: d'una part, la innovació de la construcció en alçada i el debat sobre l'origen de les cases pluricel·lulars complexes, i de l'altra, les possibilitats de l'anàlisi socioeconòmica dels primers poblats agroramaders.

Vàrem tenir la sort de poder investigar, als anys noranta, a l'assentament de Cafer Höyük, a la riba de l'Eufrates, prop de la ciutat de Malatya. Les evidències de l'hàbitat, sobretot en el sector del qual érem responsables pel que fa al treball de camp, indicaven una altra problemàtica vinculada a la construcció en alçada. En efecte, les excavacions varen posar de manifest cases de tipus pluricel·lular, és a dir, amb plantes rectangulars d'àmplies dimensions, però amb l'espai interior subdividit per gruixuts murs en petites cèl·lules o habitacions. Les reduïdes dimensions de les habitacions i les estructures complementàries que s'hi documentaven (la base de sitges i l'absència de fogars o d'altres estructures domèstiques) plantejaven un problema per a la proposta de la seva funcionalitat, alhora que la morfologia dels murs interns, construïts amb tovots de grans dimensions, i l'existència de contraforts indicaven una funcionalitat constructiva que anava més enllà de la separació dels espais. La proposta explicativa fou que estàvem davant d'un pis inferior o sòcol destinat tant a l'emmagatzematge com, sobretot, a sostenir un pis superior o nivell d'hàbitat en alçada. Aquesta proposta es documenta en datacions similars a l'assentament de Çayönü, on sí que es va poder documentar, en una casa excepcionalment ben conservada, l'existència d'un pis

superior. Aquest tipus de construccions domèstiques va rebre la denominació de planta en cèl·lules (*cell-plan*), que és a la base de l'evolució constructiva d'un tipus arquitectònic pluricel·lular que en el VII mil·lenni s'estendrà per tota l'àrea septentrional del Pròxim Orient (Molist i Cauvin, 1991; Biçakçi, 1995).

L'estudi i l'excavació de Tell Halula (Síria) durant diverses dècades de treballs de recerca estable constitueixen un magnífic cas per posar en evidència les possibilitats de l'anàlisi socioeconòmica dels primers poblats agroramaders. En efecte, es tracta, en els períodes més arcaics (c. 7800-7000), d'un gran poblat (7 ha) que fou, probablement, un centre regional per a petits assentaments escampats pel territori. Quant a l'estructura, els més de 3.000 m² excavats han permès documentar una estructuració de l'espai construït de tipus quasi aglutinant, dens, en què les cases es distribueixen d'una manera ordenada. Les unitats domèstiques (cases) són molt homogènies, de tipus pluricel·lular complex, amb un nombre variable d'habitacions, una funcionalitat diferenciada en cada una d'elles i amb superfícies construïdes que poden arribar als 70 m². A més, es fa palès l'abundant ús de tovot fet amb motlle i el domini de la utilització de calç per a enlluir les parets i construir els sòls de les habitacions. A més, la troballa de pintures figuratives femenines al terra de l'habitació principal o els motius geomètrics pintats a les parets, en vermell i negre, constitueixen les manifestacions pictòriques amb figures humanes més antigues del Pròxim Orient. Les activitats domèstiques es documenten especialment a les zones del porxo o a les àrees exteriors prop de l'entrada on, a més dels estrats farcits de restes domèstiques, es localitzen estructures com els forns, les llars, les plataformes d'assecatge, etc., és a dir, l'equipament que indica l'ús de l'espai per a activitats tècniques, entre les quals la preparació d'aliments (Molist, 2013; Molist *et al.*, 2014; Molist *et al.*, 2020).

A escala més general, el cas de Tell Halula, tot i la bona documentació i l'excelsitud dels documents arqueològics recuperats, no és únic, ja que s'han documentat diversos jaciments que han rebut la denominació *megasite* i per als quals es proposa una funcionalitat social i econòmica en l'àmbit regional. Les seves característiques són, però, molt similars, amb una estructura general que es podria anomenar de tipus protourbà, amb la distribució ordenada de les cases i l'existència d'elements materials de delimitació del poble (murs o muralles) i dels edificis, les vies (carrers) i/o els espais col·lectius.

Les mateixes cases, encara que amb variacions regionals, mantenen unes característiques comunes marcades, sobretot, per un espectacular desenvolupament de les tècniques constructives. Les plantes pluricel·lulars estan documentades en la majoria de les regions, amb l'ús tant de terra en forma de tovot i/o tàpia com de pedra, i la seva barreja mostra el domini d'aquesta tècnica i la inversió de treball en unitats domèstiques. Una de les parts en què s'observa la millora tècnica són els sòls interiors, amb l'ús estandarditzat de revestiments de calç o de guix. Així ma-

FIGURA 4. Vista general de dues cases en el jaciment arqueològic de Tell Halula. S'hi pot observar que estan ubicades en paral·lel i separades per un estret passatge. Excavacions de la UAB a la vall mitjana del riu Eufrates. Fotografia: SAPPO-UAB (setembre del 2003).

FIGURA 5. Vista frontal de dues cases en el jaciment arqueològic de Tell Halula. S'hi pot observar, a la part inferior, el petit espai destinat als treballs domèstics relacionats amb el processament dels aliments i, a l'habitació principal, els sòls enlluïts amb calç. Excavacions de la UAB a la vall mitjana del riu Eufrates. Fotografia: SAPPO-UAB (setembre del 2008).

FIGURA 6. Detall de l'empremta d'una espiga de blat trobada en un tovot. Excavacions de la UAB a Tell Halula, a la vall mitjana del riu Eufrates. Fotografia: SAPPO-UAB.

teix, l'aglomeració que comporta aquest tipus d'assentaments ha propiciat l'adopció d'estratègies enfocades a resoldre problemes com l'aplicació de sistemes de ventilació o l'obtenció, l'emmagatzematge i la circulació de l'aigua (Molist i Gómez-Bach, 2018).

3.4. Variabilitat de tipus de poblats: de la complexitat dels sedentaris a la senzillesa dels pastors nòmades

A l'entorn del començament del VII mil·lenni es detecten un seguit de transformacions abruptes que afecten en major o menor grau tot el conjunt del Pròxim Orient. Les evidències indiquen un canvi en el model de poblament, amb una variació tant en la distribució del poblament com en els models *intrasite* del poblament. També són significatives les variacions en les xarxes de circulació i en els productes o matèries primeres que hi circulen, i també les variacions tecnològiques. D'aquestes darreres, la que és sens dubte més important és l'aparició i el desenvolupament de la ceràmica, un producte elaborat que per les seves característiques (resistència, permeabilitat, propietats de xoc tèrmic, entre d'altres) contribueix a la variació en els canvis alimentaris i que, d'altra part, ha estat adoptat com un dels indicadors més apreciats en l'estudi de l'arqueologia.

En l'estat actual de la informació en l'àmbit de tota la Mediterrània, la ceràmica va aparèixer per primera vegada al Pròxim Orient a principis del VII mil·lenni aC, i

FIGURA 7. Vista general de diverses cases en el jaciment arqueològic d'Akarçay Höyük (Şanlıurfa, Turquia). S'hi pot observar la conservació dels sòcols, generalment construïts en pedra. Al fons, el riu Eufrates. Excavacions de la UAB i la Universitat d'Istanbul. Fotografia: W. Cruells, SAPPO-UAB (setembre del 2005).

en aquella zona experimenta un ràpid procés de desenvolupament tecnològic i morfològic que en poc més de mil anys assoleix una gran qualitat tècnica i estètica, alhora que s'observa una diversificació de productes (bols, olles, vaixel·la de qualitat, etc.) (Cruells *et al.*, 2017; Nieuwenhuyse *et al.*, 2010; Le Mièrre i Picon, 1998). Pel que fa a l'anàlisi de la producció de subsistència, es documenta la plena consolidació del model agrícola i l'especialització progressiva dels models productius. Una de les innovacions econòmiques més assenyalada en aquest període és l'aparició d'un pastoralisme especialitzat, amb la constatació d'hàbitats d'estructura efímera, en zones semiàrides, que són interpretats com a campaments nòmades vinculats als moviments estacionals dels ramats.

En l'àmbit de les construccions domèstiques a l'interior del poblament, la característica més destacada és la diversitat de models arquitectònics desenvolupats. Aquest fet l'hem pogut analitzar en els treballs que efectuàrem a la zona de l'Eufrates mitjà en les excavacions de Tell Halula i Akarçay Höyük, entre altres jaciments arqueològics com el de Sabi Abyad, tots a la zona actual de la frontera siro-turca.

En aquests poblats es documenta, a l'entorn del 7000 aC, un desenvolupament de les cases de planta rectangular, originades en els segles anteriors, però que ara es multipliquen d'una manera exponencial i que perduraran durant mil·lennis i seran la base de les construccions domèstiques i collectives de les primeres ciutats en el quart mil·lenni. La denominació rebuda, *casa tripartida*, parteix d'una morfologia que permet combinar simplicitat i eficàcia: una sala rectangular, situada al centre, dona accés a una sèrie de petites estances que la voregen pels costats llargs de manera simètrica. També s'ha debatut la possibilitat que tingués un pis superior que cobrís el sòl en tota la seva extensió, doblant així la superfície amb un ús específic i especialitzat de cadascun dels dos nivells: a la planta baixa, serveis, reserves, vida animal i tallers, i a la planta de dalt, l'habitatge amb una gran sala de recepció al centre i, lateralment, una sèrie de diverses estances i dormitoris (Özbaşaran i Molist, 2006; Akkermans i Brüning, 2019).

Un altre dels trets innovadors és la recuperació de construccions de planta circular, aquesta vegada amb indicadors clars d'una coberta de falsa cúpula. Seria una de les grans novetats de la segona meitat del mil·lenni VII i el VI mil·lenni a la zona nord del Pròxim Orient. Aquest tipus d'edifici, anomenat *tolos*, s'associa a la continuïtat de les cases pluricel·lulars i constitueix un element complementari que pot tenir diverses funcionalitats (unitat domèstica, magatzem, estables, etc.). Les cases rectangulars solen ser molt complexes, tant pel nombre d'habitacions, en un model pluricel·lular, com per les tècniques constructives (Gómez-Bach *et al.*, 2018; Akkermans, 2013).

4. HÀBITAT I ESTRUCTURA DE LA POBLACIÓ: UNA CASA PER VIURE, UNA CASA PER MORIR, UNA CASA PER PRODUIR

L'anàlisi de les cases i del seu paper en el procés de formació de les primeres societats agroramaderes fa paleses les variacions morfològiques i tecnològiques que varen tenir lloc al llarg dels mil·lennis IX-VI que hem exposat. Ara bé, quins elements materials permeten caracteritzar aquestes cases com a unitats sociològiques representatives de l'estructura familiar? Els elements més clars són, a més de l'anàlisi arquitectònica que ja hem esbossat, les característiques socioeconòmiques de les cases (capacitat d'emmagatzematge, possibles variacions en les pautes alimentàries...) i la lectura socioeconòmica de les sepultures.

Com hem comentat, les construccions són molt homogènies, tant pel que fa als materials utilitzats com a les tècniques constructives i d'estructura global. Per exemple, en el cas de Tell Halula, les petites diferències observades tenen a veure amb la variabilitat de la superfície de cada casa. La distribució i el càlcul de la capacitat/volum de les estructures d'emmagatzematge, en relació amb cada casa, indiquen també una gran homogeneïtat. No semblen existir variacions significa-

tives. L'anàlisi de la distribució de les restes dels animals consumits, feta a través de les restes arqueozoològiques ubicades en l'espai/temps, indica també poques variacions entre les unitats constructives.

Ha estat, però, la lectura socioeconòmica de les sepultures descobertes allò que ha suggerit variacions. En efecte, com és conegut, en les etapes inicials de les societats agropastorals, la casa és un espai compartit entre la població viva i els seus predecessors. Es tracta d'una casa per als vius alhora que també és una casa per als morts. L'aparició de la diferenciació espacial amb la necròpolis/cementiri com a innovació és un fet històricament més tardà que té lloc quan les societats camperoles ja estan plenament consolidades.

Així, doncs, en l'estructura de l'anàlisi històrica i socioeconòmica dels primers camperols, el fet de poder vincular directament la població (les persones) a cada unitat constructiva o casa constitueix una documentació excepcional. Aquesta anàlisi l'hem pogut efectuar a les cases de Tell Halula, on s'han documentat un total de 117 sepultures localitzades en 28 cases. La seva distribució és variable tant pel que fa al nombre com en relació amb l'edat i el sexe, i es constata que no hi ha exclusions segons aquestes dues variables.

Es tracta d'una pràctica de la inhumació excepcional, en què cada individu és enterrat en una fossa sota el sòl de l'habitació principal. La utilització d'un procediment funerari complex i excepcional (assecament/momificació del cos, embolcallament amb teixit en forma de mortalla, tancament hermètic de la fossa) mostra bé la importància sociològica dels antecessors en la nova estructura social de les societats pageses.

Dins del ritual funerari es constata també, a més dels objectes d'ornament que acompanyen el difunt (collarets, braçalets, cinturons...), el dipòsit d'objectes/atuellis com ara eines, objectes simbòlics, aliments... Aquest conjunt d'objectes en relació amb els individus que els conserven permet una aproximació socioeconòmica. Així, destaca d'entrada que el seu ús no és generalitzat, ja que gairebé un cinquanta per cent de les sepultures no tenen cap tipus d'objecte, sense que aquesta diferenciació estigui relacionada amb l'edat i/o el sexe. També s'han pogut constatar, entre els ornaments, objectes fets amb matèries semiprecioses com turqueses, calcedònies o petxines provinents del mar Mediterrani i del mar Roig, a centenars de quilòmetres. Aquesta circulació d'objectes de prestigi es documenta també en les eines fetes amb la roca volcànica anomenada *obsidiana*, o amb coure nadiu, ambdós procedents de l'Anatòlia Central. Així, dels objectes associats a les sepultures, gràcies a l'estudi de la seva matèria primera (procedència), del tipus d'objecte manufacturat i de la seva associació a les tombes ubicades a cada casa, se'n desprenen unes diferències entre les cases que indiquen, al nostre entendre, una desigualtat entre les unitats familiars en l'obtenció d'algunes matèries. Aquesta diferenciació es podria haver perpetuat en les generacions

següents, ja que també es constata en les sepultures ubicades en les reconstruccions de cada casa (Guerrero *et al.*, 2009; Ortiz *et al.*, 2013; Kuijt *et al.*, 2011; Alarashi *et al.*, 2018).

5. SENSE TRANSFORMACIÓ DE L'HÀBITAT, SENSE TRANSFORMACIÓ DE LA UNITAT FAMILIAR... NO HI HA «REVOLUCIÓ AGRÍCOLA»

L'evolució descrita de l'hàbitat del Pròxim Orient entre el 10000 i el 5000 aC aporta uns elements molt significatius per entendre el procés de transformació de les societats humanes quan esdevenen pageses. L'estudi ha emfatitzat tant les unitats d'habitació com la utilització de l'espai i la formació d'agrupacions àmplies de cases, amb el naixement del poblat. Des de l'anàlisi arqueològica en la seva variant més material s'acosta a una evolució no lineal de les innovacions i complexitats tècniques. L'arquitectura de terra hi té un rol immens i, en general, encara poc estudiat. Destaquen també el desenvolupament de les tècniques constructives i la complexitat creixent de les formes i tipus de construccions domèstiques.

La gran antiguitat documentada de les construccions monumentals amb funcions comunitàries, siguin religioses o socials, és un altre aspecte innovador de la recerca en els darrers temps, amb molt de recorregut per endavant. La noció de temple en aquests moments tan primerencs proposada per a algun d'aquests edificis, la riquesa simbòlica que contenen i la recuperació explicativa de les figures dels xamans reforcen el rol de la transformació simbòlica dins les propostes explicatives de l'aparició dels nous sistemes socials camperols.

Tanmateix, la proposta de l'estudi de l'hàbitat com a característica social, si bé ha fet ja un llarg recorregut, presenta unes noves necessitats de recerca i d'exploració futura. Així, s'està observant la dificultat d'establir d'una manera formal la noció teòrica de sedentarisme i la seva influència en la transformació de les noves pràctiques agrícoles i ramaderes. Si fa uns quants anys es considerava que el sedentarisme comportava un pas inicial, significatiu i directe en el coneixement de les plantes i animals objecte de domesticació i explotació humana, ara, tot i reconèixer la seva probable primacia en el temps, no se li veu l'aspecte sòlid i bàsic per a l'evolució de la «revolució neolítica».

De l'estudi de les estructures d'habitació i el seu paper imprescindible en la transformació social de les societats camperoles, en destaquen l'impuls documentat en les anàlisis tecnològiques i l'aproximació a l'evolució arquitectònica. La visió, però, és sovint molt reduïda a les evidències materials recuperades i, al nostre entendre, és necessari ampliar l'anàlisi i la proposta de restitució volumètrica global incloent-hi la coberta, sempre, però, a partir de les restes materials recuperades. De menys incidència i, per tant, més necessaris de cara a la recerca futura són, a parer nostre, els estudis d'orientació etnogràfica amb les corresponents propos-

tes d'utilització i funcionalitats dels diferents espais de la casa. A les tècniques analítiques ja consolidades, com és el cas de l'estudi de la repartició espacial dels objectes i de les estructures que han estat utilitzades, s'hi afegeixen ara les derivades de les innovacions metodològiques més recents, com ara la micromorfologia dels sòls, amb resultats importants, ja que gràcies a l'estudi dels sòls s'obté una major concreció dels ritmes d'ocupació/abandonament dels espais domèstics. La realització i la reconstrucció de les cases i, indirectament, del poblat són un fenomen molt específic dels jaciments arqueològics del Pròxim Orient i, de fet, són a la base de la formació dels *tells* o *höyük*, una tipologia de jaciment arqueològic format per l'acumulació successiva de les construccions antròpiques. Entre les dificultats més clares hi ha les relacionades amb l'establiment de la successió temporal de les reconstruccions. Si bé en alguns casos, com en els poblats de Tell Halula o Sabi Abyad, s'ha proposat una durada de 20 a 35 anys per a cada casa, la manca de precisió és encara notable. El mateix es constata amb la presumpció de la continuïtat de la unitat social en les noves reconstruccions. En aquest cas, les analítiques de paleogenètica són primordials. La continuïtat dels patrons de construcció i de vida de les cases és un dels elements socials que l'arqueologia proximooriental posa en evidència d'una manera més notable. Aquest fet permet clarament l'aproximació a l'estudi de les unitats socials veient-les com l'embrió de la formació d'estructures familiars.

Creiem, doncs, que l'estudi de la dimensió social de l'hàbitat és imprescindible per a comprendre la transformació social, econòmica i cultural que representa la formació i consolidació de les societats camperoles.

BIBLIOGRAFIA

- ABBÈS, F. (2014). «The Bal'as Mountains: a different scenario of the Near Eastern neolithization». A: MANEN, C.; PERRIN, Th.; GUILAINE, J. (ed.). *La transition néolithique en Méditerranée*. París: Errance, p. 13-25.
- AKKERMANS, P. M. M. G. (2013). «Living space, temporality and community segmentation: Interpreting late Neolithic settlement in Northern Syria». A: NIEUWENHUYSE, O.; BERNBECK, R.; AKKERMANS, P. M. M. G.; ROGASCH, J. (ed.). *Interpreting the late Neolithic of Upper Mesopotamia*. Turnhout: Brepols, p. 63-75.
- AKKERMANS, P. M. M. G.; MEREL, L.; BRÜNING, M. L. (2019). «Architecture and Social Continuity at Neolithic Tell Sabi Abyad III, Syria». A: ABRAHAMI, Ph.; BATTINI, L. (ed.). *Ina ^dmarri u qan tuppî. Par la bêche et le stylet! Cultures et sociétés syro-mésopotamiennes: Mélanges offerts à Olivier Rouault*. (Archaeopress Ancient Near Eastern Archaeology; 5), p. 101-110.
- ALARASHI, H.; ORTIZ, A.; MOLIST, M. (2018). «Sea shells on the riverside: Cowrie ornaments from the PPNB site of Tell Halula (Euphrates, northern Syria)». *Quaternary International*, núm. 490, p. 98-112.

- AURENCHÉ, O. (1981). *La maison orientale: L'architecture du Proche-Orient ancien des origines au milieu du quatrième millénaire*. Paris: Librairie Orientaliste Paul-Geuthner.
- BANNING, E. B.; CHAZAN, M. (ed.) (2006). *Domesticating Space: Construction, Community, and Cosmology in the Late Prehistoric Near East*. Berlin: Ex Oriente.
- BENZ, M.; BAUER, J. (2021). «Aligning People: The Social Impact of Early Neolithic Medialities». *Neo-Lithics*, núm. 21, p. 7-26.
- BIÇAKÇI, E. (1995). «Çayönü House Models and a Reconstruction Attempt for the Cell-plan Buildings». *Readings in Prehistory: Studies Presented to Halet Çambel*. Istanbul: Graphis Yayınları, p. 27-39.
- BYRD, B. F. (2000). «Households in transition. Neolithic social organization within Southwest Asia». A: KUIJT, I. (ed.). *Life in Neolithic Farming Communities*. Boston: Springer, p. 63-98.
- CAUVIN, J. (1994). *Naissance des divinités, naissance de l'agriculture: La révolution des symboles au Néolithique*. Paris: CNRS. (Empreintes)
- COQUEUGNIOT, E. (2014). «Dja' de and the symbolic representations during the IX millennium cal». A: MANEN, C.; PERRIN, Th.; GUILAINE, J. (ed.). *La transition néolithique en Méditerranée*. Paris: Errance, p. 91-108.
- CRUELLS, W.; FAURA, J. M.; MOLIST, M. (2017). «Akarçay Tepe and Tell Halula in context of the Earliest Production of Ceramics». A: TSUNEKI, A.; NIEUWENHUYSE, O.; CAMPBELL, S. (ed.). *The Emergence of Pottery in West Asia*. Oxford: Oxbow Books, p. 27-42.
- DEFFONTAINES, P. (1972). *L'homme et sa maison*. Paris: Gallimard.
- EDWARDS, Ph. C. (2012). *Wadi Hammeh 27, an Early Natufian Settlement at Pella in Jordan*. Leiden: Brill. (Culture and History of the Ancient Near East; 59)
- FINLAYSON, B.; WARREN, G. (2010). *Changing natures: hunter-gatherers, first farmers and the modern world*. Bristol: Duckworth. (Debates in Archaeology)
- FLANNERY, K. V. (1972). «The origins of the village as a settlement type in Mesoamerica and the Near East: a comparative study». A: UCKO, P. J.; TRINGHAM, R.; DIMBLEDY, G. W. (ed.). *Man, Settlement and Urbanism: Proceedings of a Meeting of the Research Seminar in Archaeology and Related Subjects Held at the Institute of Archaeology*. Londres: University of London, p. 23-53.
- FULLER, D. Q.; WILLCOX, G.; ALLABY, R. G. (2011). «Cultivation and domestication had multiple origins: arguments against the core area hypothesis for the origins of agriculture in the Near East». *World Archaeology*, vol. 43, núm. 4, p. 628-652.
- GÓMEZ-BACH, A.; CRUELLS, W.; MOLIST, M. (2018). «Halaf phenomena: surplus, homeland and identity in Upper Mesopotamia (6200-5300 cal BC)». A: HERUSGEBER, H. M.; DETLEF, G.; RISCH, R. (ed.). *Surplus without the State: Political Forms in Prehistory*. Conferència dels Arqueòlegs de l'Alemanya central, celebrada del 19 al 21 d'octubre de 2017 a Halle (Saale). Halle: Landesmuseums für Vorgeschichte Halle. (Tagung des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle; 18), p. 147-166.
- GORING-MORRIS, A.; BELFER-COHEN, A. (2013). «Houses and Households: a Near Eastern Perspective». A: HOFMANN, D.; SMYTH, J. (ed.). *Tracking the Neolithic House in Europe*. Nova York: Springer. (One World Archaeology)

- GUERRERO, E.; MOLIST, M.; KUIJT, I.; ANFRUNS, J. (2009). «Seated memory new insights into Near Eastern Neolithic mortuary variability from Tell Halula, Syria». *Current Anthropology*, núm. 3, p. 379-391.
- KUIJT, I.; GUERRERO, E.; MOLIST, M.; ANFRUNS, J. (2011). «The changing Neolithic household: Household autonomy and social segmentation, Tell Halula, Syria». *Journal of Anthropological Archaeology*, vol. 30, núm. 4, p. 502-522.
- LE MIÈRE, M.; PICON, M. (1998). «Les débuts de la céramique au Proche-Orient». *Paléorient*, vol. 24, núm. 2, p. 5-26.
- LEROI-GOURHAN, A. (1973). *Milieu et techniques*. París: Albin Michel.
- LOVE, S. (2013). «Architecture as material culture: Building form and materiality in the Pre-Pottery Neolithic of Anatolia and Levant». *Journal of Anthropological Archaeology*, vol. 32, núm. 4, p. 746-758.
- MAHER, L. A.; CONKEY, M. (2019). «Homes for hunters? Exploring the concept of Home at Hunter-Gatherer sites in Upper Paleolithic Europe and Epipaleolithic Southwest Asia». *Current Anthropology*, vol. 60, núm. 1, p. 91-137.
- MAKAREWICZ, C. A.; FINLAYSON, B. (2018). «Constructing community in the Neolithic of southern Jordan: Quotidian practice in communal architecture». *PLOS one*, vol. 13, núm. 6, p. 1-22.
- MOLIST, M. (coord.) (2013). *Tell Halula: Un poblado de los primeros agricultores en el valle del Éufrates, Siria*. Madrid: Ministerio de Educación, Cultura y Deporte.
- MOLIST, M.; CAUVIN, J. (1991). «Les niveaux inférieurs de Cafer Höyük (Malatya, Turquie): stratigraphie et architectures (fouilles 1984-1986)». *Cahiers de l'Euphrate*, núm. 5-6, p. 85-114.
- MOLIST, M.; GÓMEZ-BACH, A. (2018). «Las estructuras construidas para la gestión del agua en los primeros poblados del Neolítico del Próximo Oriente: Aportación desde el estudio del asentamiento de Tell Halula (Valle del Éufrates, Siria)». A: *Ex lectione doctrina: Homenaje a la profesora Isabel Rubio de Miguel*. Madrid: Universidad Autónoma de Madrid, p. 27-36.
- MOLIST, M.; GÓMEZ-BACH, A.; BOFILL, M.; CRUELLS, W.; FAURA, J. M.; MARCHIORI, Ch.; MARTIN, J. (2014). «Maisons et constructions d'habitation dans le néolithique. Une approche de l'évolution des unités d'habitat domestiques à partir des documents de Tell Halula (Vallée de Euphrate, Syrie)». A: MONTERO, J. L. (ed.). *Redonner vie aux Mésopotamiens: Mélanges offerts à Jean-Claude Margueron*. La Coruña: Universidade da Coruña, p. 107-126.
- MOLIST, M.; SISA, J.; WATTEZ, J.; GÓMEZ-BACH, A. (2020). «Architectural Phases, Use-Life Episodes and Taphonomic Processes in Tell Formation: An Approach to Neolithic Tell Halula (Syria)». A: BLANCO-GONZÁLEZ, A.; KIENLIN, T. L. (ed.). *Current Approaches to Tells in the Prehistoric Old World: A Cross-Cultural Comparison from Early Neolithic to Iron Age*. Oxford: Oxbow Books, p. 11-23.
- MOLIST, M.; STORDEUR, D. (1999). «Le moyen Euphrate Syrien et son rôle dans la néolithisation. Spécificité et évolution des architectures». A: OLMO, G. del; MONTERO, J. L. (ed.). *Archaeology of the Upper Syrian Euphrates: The Tishrin Dam Area*. Sabadell: AUSA, p. 395-407.

- NIEUWENHUYSE, O.; AKKERMANS, P.; VAN DER PLICHT, J. (2010). «Not so coarse, nor always plain: The earliest pottery of Syria». *Antiquity*, vol. 84, núm. 323, p. 71-85.
- NISHIAKI, Y.; YONEDA, M.; KANJOU, Y.; AKAZAWA, T. (2017). «Natufian in the North: The Late Epipaleolithic cultural entity at Dederiyeh Cave, Northwest Syria». *Paléorient*, vol. 43, núm. 2, p. 7-24.
- ORTIZ, A.; CHAMBON, Ph.; MOLIST, M. (2013). «“Funerary bundles” in the PPNB at the archaeological site of Tell Halula (middle Euphrates valley, Syria): analysis of the taphonomic dynamics of seated bodies». *Journal of Archaeological Science*, vol. 40, núm. 12, p. 4150-4161.
- ÖZBAŞARAN, M.; DURU, G. (2011). «Akarçay Tepe. A PPNB and PN Settlement in Middle Euphrates-Urfa». A: ÖZDOĞAN, M.; BAŞGELEN, N.; KUNIHOLM, P. (ed.). *The Neolithic in Turkey*. Vol. 2. Istanbul: Archaeology and Art Publications, p. 203-260.
- ÖZBAŞARAN, M.; MOLIST, M. (2006). «Akarçay Tepe 2005». *Anatolia Antiqua*, vol. 14, núm. 1, p. 245-249.
- ÖZDOĞAN, M.; BAŞGELEN, N.; KUNIHOLM, P. (ed.) (2011-1013). *The Neolithic in Turkey*. Istanbul: Archaeology and Art Publications. 5 v.
- RAPOPORT, A. (1969). *House Form and Culture*. Englewood Cliffs (NJ): Prentice-Hall.
- SAUVAGE, M. (1998). *La brique et sa mise en œuvre en Mésopotamie des origines à l'époque Achéménide*. Paris: Ministère des Affaires Étrangères.
- SCHMIDT, K. (2010). «Göbekli Tepe: the Stone Age Sanctuaries. New results of ongoing excavations with a special focus on sculptures and high reliefs». *Documenta Praehistorica*, vol. 37, p. 239-256.
- STORDEUR, D. (2010). «Bricks: The Pre-History of an Invention». A: BECKER, J.; HEMPELMANN, R.; REHM, E. (ed.). *Kulturlandschaft Syrien: Zentrum und Peripherie. Festschrift für Jan-Waalké Meyer*. Münster: Ugarit-Verlag, p. 553-577.
- (2015). *Le village de Jerf el-Ahmar (Syrie, 9500-8700 av. J.-C): L'architecture, miroir d'une société néolithique complexe*. Paris: CNRS.
- TORNERO, C.; BALASSE, M.; MOLIST, M.; SAÑA, M. (2016). «Seasonal reproductive patterns of early domestic sheep at Tell Halula (PPNB, Middle Euphrates Valley): Evidence from sequential oxygen isotope analyses of tooth enamel». *Journal of Archaeological Science: Reports*, vol. 6, p. 810-818.
- VALLA, F. (2008). *L'homme et l'habitat: L'invention de la maison durant la Préhistoire*. Paris: CNRS.
- (2018). «Sedentism, the “point of non return”, and the Natufian issue. An historical perspective». *Paléorient*, vol. 44, núm. 1, p. 19-33.
- VIGNE, J. D. (2011). «The origins of animal domestication and husbandry: a major change in the history of humanity and the biosphere». *Comptes Rendus Biologies*, vol. 334, núm. 3, p. 171-181.
- WATKINS, T. (1990). «The origins of house and home?». *World Archaeology*, vol. 21, núm. 3, p. 336-347.
- (2010). «New Light on Neolithic revolution in south-west Asia». *Antiquity*, vol. 84, núm. 325, p. 621-634.
- WILLCOX, G.; BUXO, R.; HERVEUX, L. (2009). «Late Pleistocene and early Holocene climate and the beginnings of cultivation in northern Syria». *The Holocene*, vol. 19, núm. 1, p. 151-158.

